

*Наталія Володимирівна ОСІННЯ,
молодший науковий співробітник
Інституту геотехнічної механіки
імені М. С. Полякова НАН України
(Дніпро)*

ПОСТАТІ ВЧЕНИХ-ГЕОЛОГІВ ТА ГІРНИКІВ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Історія розвитку знань з геології та гірництва в Україні пов'язана з науковою діяльністю відомих професорів Харківського, Київського, Новоросійського університетів, а також Катеринославського вищого гірничого училища ХІХ – початку ХХ ст. Вивчення історіографії складалося з кількох напрямів наукових досліджень: життєвий шлях учених, науково-педагогічна та просвітницька діяльність, наукова спадщина, створення бібліографічного галузевого ресурсу. Наголошується, що найменший відсоток публікацій припадає на дослідження внеску вчених-геологів і гірників у розбудову бібліографічно-інформаційного простору.

Перший період (дореволюційний) історіографії можна назвати періодом накопичення історичних фактів і появи літератури довідкового характеру. Для другого періоду (1918–1980-ті рр.) характерна поява регіональних праць щодо історичного геологічного дослідження України, біобібліографій, гірничої мемуаристики, дослідження бібліографії з геології. Відзначені праці, які мають історіографічну та джерелознавчу цінність. Привертає увагу детальна розвідка М. П. Гуменюка щодо бібліографії у працях П. А. Тутковського. На жаль, відсоток праць українською мовою на той час був незначний. В останній період (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) непересічне значення для розвитку геолого-гірничої біографіки мають науково-біографічні праці В. І. Онопрієнка, розвідки Г. К. Швидько, а також монографічне видання про геологів Одеського університету.

Подано аналіз низки біобібліографічних покажчиків і довідників, створених НТБ НГУ (м. Дніпро), НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Зроблено акцент на поточному краєзнавчому інформуванні в галузі геології та гірництва Дніпропетровською ОУНБ, Одеською національною науковою бібліотекою, Волинською ДОУНБ ім. Олени Пчілки. Історіографічний аналіз документів свідчить, що сьогодні не створено комплексної наукової праці, присвяченої вченим-геологам та гірникам України XIX – початку XX ст.

Ключові слова: історіографія, вчені-геологи та гірники, Україна, науково-бібліографічна діяльність.

Сьогодні ставлення до науково-культурної спадщини свідчить про рівень розвитку суспільства, його культури та духовності. Україна володіє науковим гірничо-геологічним потенціалом, широко визнаним світовою науковою спільнотою. На сучасному етапі розвитку історії української геологічної та гірничої науки спостерігається стійкий інтерес до ролі вчених-геологів і гірників у справі створення підґрунтя сучасного інформаційного ресурсу.

Актуальність дослідження історіографії науково-бібліографічної спадщини, життєвого шляху та педагогічно-просвітницької діяльності вчених-геологів і гірників України XIX – початку XX ст. обумовлена необхідністю створення найбільш повного бібліографічно-інформаційного ресурсу з питань геології та гірництва, його підтримання та популяризації в бібліотечній мережі країни.

Метою статті є аналіз існуючої вітчизняної історіографії, присвяченої різним аспектам багатогранної діяльності вчених-гірників і геологів, що дасть змогу реконструювати їхні особисті та педагогічно-наукові біографії.

Історія розвитку знань із геології та гірництва в Україні пов'язана з науковою діяльністю відомих учених — геологів і гірників XIX – початку XX ст. Це професори університетів — Харківського (Н. Д. Борисяк, І. Ф. Леваковський, О. В. Гуров, П. П. П'ятницький), Київського (К. М. Феофілактов, П. Я. Армашевський, М. І. Андрусов, В. Ю. Тарасенко, П. А. Тутковський, В. І. Лучицький), Новоросійського (М. О. Головкінський, І. Ф. Синцов, В. Д. Ласкарев, Р. О. Прендель). Значну роль у становленні геології та гірництва відіграли також учені Катеринославського вищого гірничого училища (з 1912 р. — Катеринославського гірничого інституту) М. Й. Лебедев, Л. Л. Іванов, П. М. Леонтовський, О. М. Терпигорев, В. О. Гуськов, М. М. Федоров, Й. І. Танатар і М. М. Протодяконов.

Джерельна база дослідження представлена різноманітними за змістом, характером, ступенем інформативності та видовими озна-

ками матеріалами. Тема дослідження є комплексною, тому історіографія складається з кількох напрямків наукових досліджень: життєвий шлях учених, науково-педагогічна та просвітницька діяльність, наукова спадщина, бібліографічна культура та створення бібліографічного галузевого ресурсу (остання представлена наймеш чисельно).

Формування історіографії бере початок від 80-х рр. XIX ст. і триває до сьогодні. Процес її формування охопив три історичні періоди, а матеріали можна розділити на публікації до 1917 р., історіографію 1918 – 1980-х рр. минулого століття та праці, опубліковані після 1990 р. У кожному з періодів наявна нерівноцінна за кількістю видань і дуже різноманітна за типовим, видовим і жанровим призначенням інформація.

Цікавими історіографічними джерелами першого періоду слід визнати ювілейні видання, присвячені Харківському (Д. І. Багалій, І. О. Устинов, І. Ф. Сумцов, І. П. Осипов) [2; 29], Київському (М. Ф. Владимирський-Буданов), Новоросійському (А. І. Маркевич) університетам, Катеринославському вищому гірничому училищу (П. Г. Рубін), Катеринославському відділенню Російського технічного товариства (А. Ф. Родзевич-Білевич). Ці праці мають високий ступінь інформативності завдяки значному обсягу фактичних документальних матеріалів.

Окрему позицію займають довідники та словники найвідоміших осіб — університетських професорів, написані їхніми сучасниками. Відзначимо широко відому для цього часу фундаментальну працю за редакцією професора В. С. Іконникова «Библиографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира», приурочену до 50-річчя Київського університету. Публікації до ювілеїв та некрологи (К. М. Феофілактов, М. О. Головінський, Л. А. Ячевський, І. Ф. Синцов, Р. О. Прендель), авторами яких були відомі професори (М. І. Андрусов, П. Я. Армашевський, П. А. Тутковський) і викладачі (М. Д. Сидоренко, А. Є. Лагоріо) друкувалися у провідних галузевих часописах і стали першими біобібліографічними виданнями того часу. Деяка інформація щодо розширеного огляду наукових досягнень учених-геологів і гірників (П. А. Тутковський, Р. О. Прендель, В. Ю. Тарасенко, В. І. Лучицький) є у відгуках та оглядах, які склалися при проходженні ними конкурсу на заміщення вакантних посад. Авторами цих відгуків були відомі вчені (В. І. Вернадський, П. Я. Армашевський, М. Й. Лебедев, А. І. Лаврський, П. П. П'ятницький), які робили ґрунтовний огляд із цінними висновками та пропозиціями щодо наукових здобутків претендентів. Ці праці дотепер мають значну науково-історичну цінність

і можуть вважатися найпомітнішим внеском у створення галузевої оглядової інформації.

Важливе значення мало листування вчених-геологів і гірників із відомими фахівцями, колегами. Треба згадати листування К. М. Феофілактова з Ейхвальдом, М. І. Андрусова, В. Ю. Тарасенко та П. М. Чирвінського з В. І. Вернадським. Деяку інформацію щодо наукової діяльності вчених можна отримати з передмов до монографічних видань, статей. Дискусійні статті дають можливість побачити внесок учених у певну галузь геології чи гірництва, оцінити ступінь розвитку проблеми на певному відрізку часу, побачити аргументи опонентів і культуру ведення наукового діалогу того часу. Нюанси дослідницьких питань, вирішення кафедральних проблем віднаходимо у протоколах і звітах наукових і природничих товариств.

Наприкінці XIX ст. з'являється згадка відомого вченого-хіміка М. А. Бунге про бібліографічну діяльність П. Я. Армашевського, що свідчило про активну участь учених-геологів у створенні поточної інформації з різних питань геологічної науки.

На початку XX ст. друкується низка статей щодо діяльності вчених-геологів і гірників та створення галузевих наукових товариств. Зокрема, слід відзначити низку матеріалів, присвячених К. М. Феофілактову, авторами яких були відомі геологи П. Я. Армашевський та П. А. Тутковський.

Цей період історіографії можна назвати періодом накопичення історичних фактів, формування кола джерел і проблематики історичних досліджень з історії життєпису вчених-геологів університетів України другої половини XIX – початку XX ст. Характерна риса першоджерел цього періоду — оперативність написання робіт.

Наступний період охоплює 1918–1980-ті рр. і має кілька підперіодів.

Для 20–40-х рр. характерна поява циклу праць щодо геологічного дослідження Донбасу, залізородних родовищ Керченського півострова, Нікопольського марганцеворудного району, бокситових покладів Придніпров'я, де автори (В. І. Лучицький, А. Г. Еберзін, О. І. Константинов) подавали стисло інформацію про історію вивчення цих регіонів і відзначали внесок у цю справу вчених-геологів (Н. Д. Борисяк, І. Ф. Леваковський, П. П. П'ятницький та ін.). Великий резонанс мала автобіографія академіка Павла Аполлоновича Тутковського (1929 р.) [1], де автор розповідає про складнощі та прикросі життєвого шляху, навчання у Київському університеті, працю в сфері геології та зустрічі з відомими геологами. У подальшому виходить низка статей до ювілейних дат і некрологів, присвячених П. А. Тутковському, В. І. Лучицькому, Л. Л. Іванову, М. М. Федорову, М. І. Ан-

друсову, П. М. Чирвінському, Й. І. Танатару. Друки містять стислу інформацію про життєвий шлях, наукову діяльність і список основних наукових праць учених і вміщуються в галузевих, загальнонаукових та окремих виданнях. Варто згадати «Збірник пам'яті академіка П. А. Тутковського» у двох томах, виданий Всеукраїнською академією наук 1932 р. Головна цінність цього видання в тому, що поряд із оглядом наукової діяльності вченого подано покажчик його праць.

Із 50-х рр. починають друкуватися «Очерки по истории геологических знаний», де наведено інформацію стосовно окремих досліджень з геології середини XIX – початку XX ст. Найбільш значущими матеріалами в ці роки були статті І. Я. Яцько щодо розвитку геологічних наук в Новоросійському університеті в дореволюційний період та С. П. Родіна про геологічні науки в Київському університеті. Цінна інформація є також у низці статей, присвячених науковій спадщині відомих учених-геологів Харківського університету: Н. Д. Борисюка, І. Ф. Леваковського, О. В. Гурова [8; 10; 15; 27]. Варта уваги й монографія Є. М. Фаермана про розвиток вітчизняної гірничої науки, що розкриває окремі аспекти наукової діяльності вчених-гірників О. М. Терпигорєва, В. О. Гуськова та М. М. Протодьяконова. Наприкінці 50-х рр. у Державному видавництві України вийшла розвідка М. Р. Миронова про діяльність видатних учених Дніпропетровська. Серед інших була згадка і про О. М. Терпигорєва та М. Й. Лебедева. Першими гірничими мемуарами стали «Воспоминания горного инженера» О. М. Терпигорєва [28], у яких, зокрема, йдеться про формування науково-технічної інтелігенції Катеринослава початку XX ст. Автор згадує діяльність у КВГУ, гірничу практику студентів, пригадує вчених-гірників і геологів: М. М. Федорова, В. О. Гуськова, М. Й. Лебедева, П. М. Леонтовського та ін.

У 60-ті рр. значною подією стала поява у серії «Біобібліографія вчених УРСР» покажчиків, присвячених П. А. Тутковському та В. І. Лучицькому. До ювілейних дат друкуються матеріали з розвитку геологічної науки у Київському, Харківському, Одеському університетах (але це стисла інформація). Науково обґрунтована історія, шляхи розвитку геології та внесок учених-геологів у розбудову геологічної науки України відбито у фундаментальній праці відомого геолога К. Й. Новик (у співавторстві) «История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917)» [17], що сьогодні є бібліографічним раритетом. На широкій джерельній базі авторами розглянуто серед іншого праці вчених-геологів, які активно досліджували Донецький басейн (Н. Д. Борисюка, І. Ф. Леваковського, О. І. Гурова та ін.). Ця монографія, крім

величезного фактичного матеріалу, містить чудовий довідково-пошуковий апарат і дотепер є безцінним виданням не тільки для істориків геолого-гірничої науки, а й для широкого кола дослідників історії України. Цикл цінних видань створено у цей період до ювілею М. І. Андрусова, зокрема «Очерки по истории геологических знаний. Выпуск 14» [4], де наведено спогади учнів ученого та його сучасників, та вибрані праці вченого у чотирьох томах, у передмовях до яких розкрито біографію М. І. Андрусова та його наукову діяльність у різних галузях геології. До 100-річчя від дня народження відомого гірничого механіка Михайла Михайловича Федорова у донецькому видавництві «Донбас» побачила світ науково-популярна брошура, присвячена життєпису та науковій діяльності вченого. Книжка добре ілюстрована (подає цінні світліни), вміщує список праць ученого. Нарис життя та діяльності О. М. Терпигорева відбито у книзі Б. О. Розентрера. Також вперше у статті відомого українського вченого-бібліографа М. П. Гуменюка з'являється огляд бібліографічної діяльності П. А. Тутковського [7]. Показово, що розвідка про роль бібліографії у дослідженнях із питань геології та географії П. А. Тутковського опублікована на сторінках галузевого професійного видання з геології.

У 70-ті рр. значною подією у історіографії геології була поява п'ятнадцятого випуску «Очерков по истории геологических знаний», присвяченого геологам вищих навчальних закладів Півдня Росії [6]. У ньому зібрані різноманітні спогади та розширені дослідження про М. О. Головкінського, І. Ф. Синцова, Р. О. Пренделя, М. Й. Лебедева, Л. Л. Іванова та Й. І. Танатара, які мали суттєве значення для їхніх біографій. У цей період також побачила світ книга С. І. Романовського про М. О. Головкінського, що стала першим науково-біографічним дослідженням вченого [26]. Ґрунтовну оцінку геологічних досліджень України ХІХ – початку ХХ ст. наведено у колективному довідковому виданні «Геологическая изученность СССР», 32-й том якого було присвячено Україні. Наявність повного бібліографічного опису праць дослідників, стислі реферати та багатющій довідково-пошуковий апарат зробили це видання незамінним помічником у інформаційно-довідкових пошуках і засвідчили значущість праць учених-геологів ХІХ – початку ХХ ст.

У 80-х рр. вчені-геологи ХІХ – початку ХХ ст. були широко представлені в галузевому біографічному довіднику «Геологи. Географи» (автори: Г. І. Малякко, В. П. Франчук, В. Г. Куліченко), де вміщено короткі відомості про життя та наукову діяльність учених минулого і сучасності, які зробили внесок у розвиток геологічних і географічних наук. Серед праць, які вийшли друком у той період,

відзначимо монографію В. І. Онопрієнка, присвячену П. А. Тутковському [20]. Це перше монографічне дослідження життя, науково-викладацької та організаційно-просвітницької діяльності відомого вченого, з широким спектром використання архівних матеріалів. Наголос робиться на внеску вченого в різні галузі геології. Варто відзначити значну бібліографію праць П. А. Тутковського і літератури про нього, а також іменний покажчик.

Цей період позначений появою перших ґрунтовних біобібліографій, зародження геолого-гірничої мемуаристики, досліджень загальної ретроспективної бібліографії з геології та гірництва, фундаментальних праць щодо історичного геологічного дослідження України, створенням довідкових видань, виданням науково-біографічних праць, присвячених відомим ученим-геологам і гірникам. На жаль, відсоток праць українською мовою був малим.

Останній період у висвітленні історіографії геології та гірничої справи починається у 1990-х рр. та продовжується до сьогодні. Однією з характерних рис сучасної української історіографії є розширення кола питань з історії геології та гірництва України. За роки державної незалежності України відбувається поширення різнобічної інформації, що презентує й інтерпретує спадщину та місце вчених-геологів і гірників ХІХ – початку ХХ ст. у сучасному світі геології та гірництва.

Певного поширення набули фундаментальні дослідження розвитку освіти і науки в Україні ХІХ – початку ХХ ст. Це колективні ґрунтовні монографії «Історія української культури», «Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах», «Криворізький залізорудний басейн» [13], у яких відображена інформація про окремих учених-геологів і гірників та даються науково виважені оцінки їхньої діяльності.

Значний внесок у дослідження історії геології та гірництва, розвиток публіцистики та реконструкцію геолого-гірничої біографістики зробили В. І. Онопрієнко, Г. К. Швидько, В. В. Бокотей, М. Ю. Костриця та І. Ф. Шаров [3; 12; 18; 19; 31]. Їхні розвідки відзначаються ґрунтовним знанням джерельної бази, ексклюзивними архівними матеріалами, глибоким аналізом творчої спадщини й педагогічно-просвітницької діяльності вчених, кваліфікованими висновками та значно розширяють межі дослідження в просторовому вимірі. Цінний внесок у геологічну біографіку зробив відомий учений В. І. Онопрієнко. Ним створена низка науково-біографічних видань, присвячених П. А. Тутковському, В. І. Лучицькому та М. І. Андрусову [18; 19]. Головна цінність цих видань у тому, що життєпис і наукова творчість учених показана на широкому тлі спіл-

кування з тогочасною науковою спільнотою і є своєрідним зрізом буття наукової геологічної співдружності.

Монографія відомого історика та краєзнавця Г. К. Швидько на багатющому фактичному матеріалі на тлі розвитку Кривбасу подає життєвий шлях і творчу діяльність Й. І. Танатара [31]. Це перша фундаментальна праця про відомого вченого-геолога. Історіографічний інтерес має науково-довідкове видання про вчених-геологів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (автори: Є. П. Ларченков, О. П. Кравчук, А. О. Кравчук) [14]. У книжці висвітлено діяльність геологів, які заклали основи знань із геології Північного Причорномор'я та Криму (І. Ф. Синцов, В. Д. Ласкарев, М. О. Головінський, Р. О. Прендель). Цінність видання у невідомих раніше документальних й архівних матеріалах (фотографії, особисті листи тощо). Історико-публіцистичні нариси І. Ф. Шарова про М. І. Андрусова та П. А. Тутковського вміщені у виданні «Вчені України: 100 видатних імен».

Найбільш активно досліджується постать відомого вченого, знаного фахівця з різних галузей геології П. А. Тутковського. Це численні статті, тези і доповіді конференцій, монографічні дослідження. Грунтовні розвідки зробив В. І. Онопрієнко. Розвиток геологічної діяльності П. А. Тутковського на Волині подано в працях С. М. Міщука, М. Ю. Костиці, Г. А. Міщук та ін. [12; 16]. У 2008 р. у серії «Вчені Житомирщини» вийшов історико-краєзнавчий нарис про Павла Аполлоновича Тутковського відомого вченого і краєзнавця М. Ю. Костиці. Однією із головних цінностей книги є бібліографія основних праць ученого і літератури про нього. Відомі фахівці та публіцисти В. Губарець і І. Падалка оприлюднили художньо-біографічну повість із життя П. А. Тутковського під символічною назвою «Скарбами землі зігрітий». Автори проекту «Збереження національного наукового доробку» Є. І. Деревська та С. Р. Коженевський, присвяченого 155-річчю від дня народження академіка П. А. Тутковського, вже видали дві книжки: «Дорогами Павла Аполлоновича Тутковського. Путешествия по Славчанско-Овручскому краю: подарочное издание к 155-летию со дня рождения академика П. А. Тутковського» та «У подножия Славчанско-Овручского края. Реки Жерев и Уж: к 155-летию со дня рождения академика П. А. Тутковського».

До ювілейних дат Київським, Харківським, Одеським національними університетами, а також Національним гірничим університетом створено низку фундаментальних праць щодо їх історії та сучасного стану, в історичних розділах яких висвітлено здобутки багатьох учених-геологів і гірників ХІХ – початку ХХ ст. [11, 25, 30].

Багато зроблено кафедрою історії Національного гірничого університету. Це фундаментальні розвідки Г. К. Швидько про геологів та гірників КВГУ–КГІ В. О. Гуськова, Й. І. Танатара, Л. Л. Іванова, М. М. Федорова, О. М. Терпигорева та ін. Мають цінність і статті І. М. Єлінова, І. О. Кочергіна, П. О. Чорнобая.

Висвітленню історії гірництва в Україні присвячено низку видань, зокрема Г. І. Гайка, В. С. Білецького, Ю. Г. Вілкула, В. І. Подола [5; 13; 24], де побіжно згадано і вчених-гірників.

Сьогодні створена розгалужена система енциклопедичних і довідкових видань, а саме: «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія історії України», «Історична енциклопедія Криворіжжя», «Енциклопедія Криворіжжя», «Енциклопедія по механіке», популярна енциклопедія Львова, де є стисла інформація про вчених-геологів і гірників: П. Я. Армашевського, Н. Ф. Борисяка, М. О. Головінського, М. І. Андрусова, В. Д. Ласкарьова, О. М. Терпигорева, В. О. Гуськова. Цікаве видання довідкового характеру вийшло у Полтаві. В. М. Заклюжний і С. Л. Кигим створили панораму полтавців, які стали відомими геологами та географами [9]. Серед них Н. Ф. Борисяк і П. Я. Армашевський. Особливість видання — список праць учених стосовно Полтавського краю.

Свідченням піднесення зацікавленості до персоніологічної проблематики є заснування рубрики «Из истории науки» в «Геологічному журналі», де публікувалися матеріали про П. Я. Армашевського, К. М. Феофілактова, П. А. Тутковського. Постійний автор публікацій Д. Макаренко.

Цінний матеріал міститься і в епістолярній спадщині вчених. Тому визначним явищем стало видання епістолярної спадщини В. І. Вернадського, в якій є згадки про К. М. Феофілактова, В. Ю. Тарасенка, П. А. Тутковського, П. Я. Армашевського.

Велика частка інформації про вчених-геологів і гірників міститься у тезах і доповідях на міжнародних і всеукраїнських конференціях, присвячених історії науки і техніки, регіональному краєзнавству. Окрему групу досліджень складають дисертаційні дослідження з різних питань історії розвитку університетської освіти в Україні (Т. А. Стоян, Г. О. Косінова), діяльності природничих товариств та природничо-наукових з'їздів (О. О. Пилипчук, М. Ю. Караванська, І. О. Демуз та ін.), періодичних галузевих видань (В. М. Щербатюк), де фрагментарно аналізується діяльність учених-геологів і гірників XIX – початку XX ст.

Аналіз бібліографічної діяльності окремих учених-геологів і гірників у різний період здійснили С. М. Міщук, В. Т. Петрикова, І. В. Мілясевич, М. Г. Вавричин, П. П. Хіміч, Г. А. Міщук,

Н. В. Осіння та ін. [16; 21–23]. Окремі аспекти створення гірничо-геологічного бібліографічного ресурсу наведені у дисертаційних працях Н. К. Литвиненко, С. А. Патрикей, В. Т. Петрикової, Т. С. Бульби, Л. В. Баженова, Л. О. Ткачової.

Стисло розглянемо діяльність бібліотек щодо створення низки біобібліографічних покажчиків і довідників. У 2001 р. НТБ Національного гірничого університету (м. Дніпро) була заснована серія «Біобібліографія вчених». До 130-річного ювілею від дня народження основоположника гірничої геометрії і геомеханіки П. М. Леонтовського випущено біобібліографічний покажчик, у якому зібрана вся наукова спадщина вченого — педагога і невтомого дослідника. НБ Одеського національного університету імені І. І. Мечникова створила фундаментальний чотиритомний бібліографічний довідник «Професори Одеського (Новоросійського) університету», в якому є основні відомості про науково-педагогічну та громадську діяльність професорів-геологів. Наприкінці статей вміщено список їхніх найважливіших праць. Наступні фундаментальні видання — «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова на сторінках центральної, регіональної преси» (вийшли в 2010 і 2015 р. та надавали інформацію, відповідно, за 2000–2010 рр. та 2010–2015 рр.). На сторінках цих видань були інформаційні повідомлення про І. Ф. Синцова, М. О. Головкінського та ін. У 2016 р. НБ ОНУ імені І. І. Мечникова випустила науковий довідник «Золоті імена Одеського національного університету», в якому наведено дані про близько 100 всесвітньо відомих професорів і випускників університету. Серед них і видатні вчені-геологи М. І. Андрусов, М. О. Головкінський, А. М. Криштофович, І. Ф. Синцов. Одеська національна наукова бібліотека видала бібліографічний довідник «Вчені вузів Одеси. Природничі науки», де представлена інформація про вчених-геологів Новоросійського університету. Це видання було відзначене Українською бібліотечною асоціацією в номінації «Бібліографічний посібник року». ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна видала бібліографічний покажчик «Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ». Значний відсоток видань (1861–1917 рр.) складають геологічні науки.

Поточне інформування у поширенні знань з історії гірництва та геології та популяризації вчених-геологів і гірників рідного краю здійснює протягом багатьох років Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія в продовжуваному методико-бібліографічному покажчику «Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області». Видання подає довідки, нариси та бібліографічні джерела до

ювілеїв відомих гірників та геологів Придніпров'я зокрема. Автори публікацій — відомі вчені-історики, краєзнавці, викладачі Національного гірничого університету. Одеська національна наукова бібліотека у щорічному покажчику «Природа і природні ресурси Північного Причорномор'я» наводила детальні відомості до ювілеїв учених-геологів професорів Одеського (Новоросійського) університету. Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки у «Календарі знаменних та пам'ятних дат на Волині на 2008 рік» представила широку статтю про видатного геолога П. А. Тутковського та різноманітну бібліографію (праці вченого, література про нього).

Для останнього періоду історіографії характерна поява ґрунтовних праць стосовно історичного розвитку геології та гірництва в Україні XIX – початку XX ст., видання новітніх науково-публіцистичних біографій учених-геологів і гірників, створення біобібліографічних покажчиків і довідників бібліотеками, розширення низки енциклопедичних і довідково-навчальних матеріалів, ріст публікацій у збірниках міжнародних науково-практичних і краєзнавчих конференцій, зростання відсотку публікацій українською мовою.

Отже, історіографічний аналіз наукових праць і краєзнавчої літератури дає підстави стверджувати, що сьогодні ще не створено окремої комплексної наукової праці, присвяченої вченим-геологам і гірникам України XIX – початку XX ст., хоча наявна джерельна база є вагомим підґрунтям для появи такого цілісного науково-емкого інформаційного масиву.

1. Академік Павло Тутковський. 1858–1928 : Автобіографія [Текст] / Павло Тутковський. – Київ : Вид-во Акад. наук, 1929. – 20 с.
2. *Багалеї Д. И.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) [Текст] / Д. И. Багалеї, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : тип. Ун-та, 1906. – 329 с.
3. *Бокотей В. В.* Формирование научной школы геологов Харьковского университета университета (XIX – начало XX в.) [Текст] / В. В. Бокотей // Геолог. журн. – 1994. – № 3. – С. 129–138.
4. Воспоминания учеников и современников о Н. И. Андрусове [Текст]. – Москва : Наука, 1965. – 132 с., ил. – (Очерки по истории геол. знаний. Вып. 14).
5. *Гайко Г. І.* Історія гірництва : підручник [Текст] / Г. І. Гайко, В. С. Білецький. – Київ-Алчевськ, 2013. – 542 с.
6. Геологи высших учебных заведений Южной России : очерки по истории геологических знаний [Текст]. – Москва, 1972. – Вып. 15. – 175 с.

7. *Гуменюк М. П.* Бібліографія в геолого-географічних дослідженнях академіка П. А. Тутковського [Текст] / М. П. Гуменюк // Геолог. журнал АН УРСР. – 1964. – Т. 24, вип. 2. – С. 98–100.
8. *Дмитриев Н. И.* Вклад И. Ф. Леваковского и А. В. Гурова в геоморфологию УССР [Текст] / Н. И. Дмитриев // Бюл. Комиссии по изучению Четвертичного периода. – 1953. – № 18. – С. 5–20.
9. *Закалюжний В. М.* Полтавці — відомі геологи і географи [Текст] / В. М. Закалюжний, С. Л. Кигим. – Полтава, 2007. – 305 с.
10. *Захарченко Г. М.* Гидрогеология в Харьковском университете [Текст] / Г. М. Захарченко // УЗХУ – 1955. – Т. 61. – С. 51–65.
11. Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899–2009 рр.): монографія [Текст] / За ред. проф. Г. К. Швидько. – Дніпро: НГУ, 2009. – 504 с.
12. *Костриця М. Ю.* Товариство дослідників Волині: Історія, діяльність, постаті [Текст] / М. Ю. Костриця. – Житомир, 2001. – 360 с.
13. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд [Текст] / [Ю. Г. Вілкул, Л. В. Дояр, М. І. Дядечкін, О. С. Колодезнев та ін. – Кривий Ріг: КТУ, 2006. – 583 с.
14. *Ларченков Е. П.* Геология в Одесском университете: времена и пространства. Очерки истории кафедры общей и морской геологии [Текст] / Е. П. Ларченков, О. П. Кравчук, А. О. Кравчук. – Одесса: Феникс, 2009. – 536 с.
15. *Логвиненко Н. В.* Заметки по истории исследования осадочных пород в Харьковском университете [Текст] / Н. В. Логвиненко // УЗХУ. – 1955. – Т. 12. – С. 33–34.
16. *Міщук С. М.* Волинь в біографії і творчості Павла Тутковського (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] / С. М. Міщук, Г. А. Міщук // Укр. біографістика. – 2015. – Вип. 12. – С. 148–162.
17. *Новик Е. О.* История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917) [Текст] / Е. О. Новик, П. В. Пермьяков, Е. Е. Коваленко. – Киев : Изд-во АН УССР, 1960. – 177 с.
18. *Онопрієнко В. І.* Володимир Іванович Лучицький [Текст] / В. І. Онопрієнко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 192 с.
19. *Оноприенко В. И.* Николай Иванович Андрусов: 1861–1924 [Текст] / В. И. Оноприенко. – Киев, 2013. – 311 с.
20. *Оноприенко В. И.* Павел Аполлонович Тутковский : 1858–1930 [Текст] / В. И. Оноприенко. – Москва : Наука, 1987. – 160 с. – (Научно-биографическая литература).

21. *Осіння Н. В.* Бібліографічна культура учених-геологів та гірників – основа створення бібліографічного ресурсу (середина ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Східні слов'яни : історія, мова, культура, переклад : збірка статей. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2007. – С. 131–138.
22. *Осіння Н. В.* Учений-геолог О. В. Гуров : біографія, науково-бібліографічна діяльність [Текст] / Н. В. Осіння // Укр. біографістика. – 2015. – Вип. 12. – С. 221–236.
23. *Петрикова В. Т.* Краєзнавча бібліографія в науковій діяльності академіка П. А. Тутковського [Текст] / В. Т. Петрикова // Урал в мініатюрі. – Житомир, 1996. – С. 214–216.
24. *Подов В. І.* Історія Донбасу [Текст] / В. І. Подов, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.
25. *Посохов С. І.* Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії [Текст] / С. І. Посохов. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.
26. *Романовский С. И.* Николай Алексеевич Головкинский, 1834–1897 [Текст] / С. И. Романовский. – Л.: Наука, 1979. – 192 с.
27. *Савич-Заблоцкий К. Н.* История изучения кристаллических пород в Харьковском госуниверситете [Текст] / К. Н. Савич-Заблоцкий // УЗХУ. – 1955. – Т. 12. – С. 19–31.
28. *Терпигорев А. М.* Воспоминания горного инженера [Текст] / А. М. Терпигорев. – Москва : Изд-во АН СССР, 1956. – 272 с.
29. Фізико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) [Текст] / Под ред. И. П. Осипова и Д. И. Багалея. – Харьков : Изд. ун-та, 1908. – 357 с.
30. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років [Текст] / Уклад. : В. С. Бакіров, В. М. Духопельніков, Б. П. Зайцев та ін. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
31. *Швидько Г. К.* Криворожский Галилей: (к 125-летию профессора И. И. Танатара) [Текст] / Г. К. Швидько. – Днепрпетровск: НГУ, 2006. – 120 с.

REFERENCES

1. *Akademik Pavlo Tutkovskiy. 1858–1928: Avtobioghafïia* [Academician Paul Tutkovsky 1858–1928: The Autobiography]. (1929). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk. [in Ukrainian].
2. Bagalej, D. I., Sumcov, N. F. & Buzeskul, V. P. (1906). *Kratkij ocherk istorii Har'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushhes-*

- tvovaniia (1805–1905)*. [Brief Profile of History of Kharkov University for the First One Hundred Years of its Existence (1805–1905)]. Har'kov: tip. Un-ta. [in Russian].
3. Bokotej, V. V. (1994). *Formirovanie nauchnoj shkoly geologov Har'kovskogo universiteta (XIX – nachalo XX v.)* [Formation of Scientific School of Geologists of Kharkov University (XIX – early XX)]. In *Heolohichnyi zurnal AN URSR*. (Vol. 3, pp. 129–138). [in Russian].
 4. *Vospominaniia uchenikov i sovremennikov o N. I. Andrusove* [Memoirs of students and contemporaries about N. I. Andrusov]. (1965). (Vol. 15). Moscow: Nauka [in Russian].
 5. Haiko, H. I. & Biletskyi, V. S. (2013). *Istoriia hirnytstva : pidruchnyk* [History of Mining, Publishing house]. Kyiv-Alchevsk. [in Ukrainian].
 6. *Geologi vysshikh uchebnykh zavedenii Iuzhnoi Rossii : ocherki po istorii geologicheskikh znanii* [Geologists of higher educational institutions of Southern Russia: essays on history geological knowledge]. (1972). (Vol. 15). Moscow. [in Russian].
 7. Humeniuk, M. P. (1964). *Bibliohrafiia v heoloho-heohrafichnykh doslidzhenniakh akademika P. A. Tutkovskoho* [Bibliography in geological and geographic research Academician P. A. Tutkovsky]. In *Heolohichnyi zurnal AN URSR*. (Vol. 24, 2, pp. 98–100). [in Ukrainian].
 8. Dmitriev, N. I. (1953). *Vklad I. F. Levakovskogo i A. V. Gurova v geomorfologiju USSR*. [Contribution of I. F. Levakovskiy and A.V. Gurov in Geomorphology of the Ukrainian SSR]. *Bjulleten' Komissii po izucheniju chetvertichnogo perioda*, 18, 5–20. [in Russian].
 9. Zakaliuzhnyi, V. M. & Kyhym, S. L. (2007). *Poltavtsi — vidomi heolohy i heohrafy* [Poltava — famous geologists and geographers]. Poltava. [in Ukrainian].
 10. Zaharchenko, G. M. (1955). *Gidrogeologija v Har'kovskom universitete* [Hydrogeology at Kharkov University]. In *Uchonye Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 61, pp. 51–65). [in Russian].
 11. Shvidko, G. K. (Ed.). (2009). *Istoriia i suchasnist Natsionalnoho hirnychoho universytetu (1899–2009 rr.): monohrafiia* [History and Modernity of the National Mining University (1899–2009): monograph]. Dnepropetrovsk: NGU. [in Russian].
 12. Kostrytsia, M. Iu. (2001). *Tovarystva doslidnykiv Volyni : istoria, diialnist, postati* [Society of Volyn: history, activity figures]. Zhytomyr. [in Ukrainian].
 13. Vilkul, Iu. H., Doiar, L. V. & Diadechkin, M. I. (2006). *Kryvorizkyi zalizorudnyi basein. Do 125-richchia z pochatku promyslovoho vy-*

- dobutku zaliznykh rud* [Krivoy Rog iron-ore basin. To the 125th anniversary of the beginning of industrial iron ore mining]. Kryvyi Rih: KTU. [in Ukrainian].
14. Larchenkov, E. P., Kravchuk, O. P. & Kravchuk, A. O. (2009). *Geologiya v Odesskom universitete: vremena i prostranstva. Ocherki istorii kafedry obshchei i morskoi geologii* [Geology in Odessa University: Times and Spaces. Essays on the History of the Department of General and Marine Geology]. Odessa. [in Russian].
 15. Logvinenko, N. V. (1955). *Zametki po istorii issledovanija osadochnykh porod v Har'kovskom universitete* [Notes on History of Sedimentary Rocks' Studies at Kharkov University]. In *Uchonye Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 12, pp. 33–34). [in Russian].
 16. Mischuk, S. M. & Mischuk, G. A. (2015). *Volyn v biohrafii i tvorchosti Pavla Tutkovskoho (kinets XIX – pochatok XX st.)* [Volyn in the biography and work of Paul Tutkovsky (late XIX – early XX centuries)]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 148–162). [in Ukrainian].
 17. Novik, E. O., Permjakov, P. V. & Kovalenko E. E. (1960). *Istorija geologicheskikh issledovanij Doneckogo kamennougol'nogo bassejna (1700–1917)*. [History of Geological Studies of Donetsk Coal Basin (1700–1917)]. Kyiv: Izd-vo AN USSR. [in Russian].
 18. Onoprienko, V. I. (1991). *Volodymyr Ivanovykh Luchytskyi* [Vladimir Ivanovich Luchitsky]. Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
 19. Onoprienko, V. I. (2013). *Nikolai Ivanovich Andrusov: 1861–1924* [Nikolai Ivanovich Andrusov: 1861–1924]. Kiev. [in Russian].
 20. Onoprienko, V. I. (1987). *Pavel Apollonovich Tutkovskij: 1858–1930* [Paul Apollonovich Tutkovsky: 1858–1930]. Moscow: Nauka. [in Russian].
 21. Osinnia, N. V. (2007). *Bibliografichna kul'tura uchenykh-geologiv ta girnykiv — osnova stvorennia bibliografichnogo resursu (sere-dyna XIX – pochatok XX st.)* [Bibliographical Culture of Scientists-Geologists and Mining Engineers as the Basis for Bibliographical Resource Development middle XIX – early XX century]. *Shidni slov'jany: istorija, mova, kul'tura, pereklad*. (Pp. 131–138). Dniprodzerzhynsk: DDTU. [in Ukrainian].
 22. Osennyaya, N. V. (2015). *Uchenyi-heoloh O. V. Hurov: biohrafia, naukovo-biobliografichna diialnist* [Scientist-Geologist O. V. Gurov: Biography, Scientific and Bibliographical Activities]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 221–236). [in Ukrainian].
 23. Petrykova, V. T. (1996). *Kraieznavcha bibliohrafia v naukovii diialnosti akademika P. A. Tutkovskoho* [Local studies bibliography in scientific activity academician P. A. Tutkovsky]. In *Ural v mini-atiuri*. (Pp. 214–216). Zhytomyr. [in Ukrainian].

24. Podov, V. I. & Kurylo V. S. (2009). *Istorija Donbasu* [History of Donbas]. Lugansk: Vyd-vo DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
25. Posokhov, S. I. (2006). *Obrazy universytetiv Rosiiskoi imperii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v publitsystytsi ta istoriohrafii* [The images of the universities of Russia Empire of the late nineteenth – early twentieth century in publicism and historiography]. Kharkiv. [in Ukrainian].
26. Romanovskii, S. I. (1979). *Nikolai Alekseevich Golovkinskii 1834–1897* [Nikolai Alekseevich Golovkinsky 1834–1897]. Lviv: Nauka. [in Russian].
27. Savich-Zablockij, K. N. (1955). *Istorija izuchenija kristallicheskih porod v Har'kovskom gosuniversitete* [History of Studies of Crystalline Rocks at Kharkov State University]. In *Uchonye Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 12, pp. 19–31). [in Russian].
28. Terpigorev, A. M. (1956). *Vospominaniia gornogo inzhenera* [Memories of the mining engineer]. Moscow: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
29. Osipov, I. P. & Bagalej, D. I. (Ed.) (1905). *Fiziko-matematicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniia (1805–1905)* [Physics and Mathematics Faculty of Kharkov University During the first 100 years of its Existence (1805–1905)]. Kharkov: Izd. un-ta. [in Russian].
30. Bakirov, V. S., Dukhopelnikov, V. M. & Zaitsev, B. P. (Ed.). (2004). *Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina za 200 rokiv* [V. N. Karazin Kharkiv National University for 200 years]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
31. Shvidko, G. K. (2006). *Krivorozhskij Galilej: (k 125-letiju profesora I. I. Tanatara)* [Galileo of Krivoy Rog: (on the occasion of the 125th birthday of Professor I. I. Tanatar)]. Dnepropetrovsk: NGU. [in Russian].

Стаття надійшла 10.11.2017 р.

Osennyaya Natalya, Junior Research Fellow of M. S. Polyakov Institute of Geotechnical Mechanics of the NAS of Ukraine (Dnipro).

Figures of Geology and Mining scientists in Ukraine of the XIX – early XX century: the issue historiography.

The history of the development of geology and mining knowledge in Ukraine is associated with the scientific work of famous professors of the Kharkiv, Kyiv, Novorossiysk universities, and the Katerynoslav

Higher Mining College of the 19th – early 20th century. The study of historiography was carried out in several directions: the life path of scientists, scientific, pedagogical and educational activities, a scientific heritage, the creation of a bibliographic branch resource. It is noted that the lowest percentage of publications falls on the study of the contribution of Geology and Mining scientists to the bibliographic information space development.

The first period (pre-revolutionary) of historiography can be called a period of accumulation of historical facts and appearance of reference literature. The second period (1918–1980s) is characterized by the emergence of regional works on the historical geological studies of Ukraine, biobibliographies, mining memoirs, studies of geology bibliography. The publications that have historiographical and bibliographical value are noted. The article of the famous bibliographer M. P. Humeniuk on the role of bibliography in the works of P. A. Tutkovsky comes into notice. Unfortunately, the percentage of works in the Ukrainian language was low at that time. In the last period (90s of the 20th ct. – early 21st ct.), biographical research of V. I. Onoprienko, studies of H. K. Shvydko, as well as a monographic publication on geologists of Odesa University are of great importance.

An analysis was made of biobibliographic indexes and catalogs created by the Scientific Technical Library of the National Mining University (Dnipro), Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University and the Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University. The current information distribution in the fields of geology and mining by the Dnipropetrovsk Regional Universal Scientific Library, Odesa National Scientific Library, Olena Pchilka Volyn State Regional Universal Scientific Library is accentuated. Historiographical analysis of the documents shows that to date there is no complex scientific paper devoted to Geology and Mining scientists of the 19th – early 20th century.

Key words: historiography, Geology and Mining scientists, Ukraine, scientific and bibliographic activity.

Осенняя Н. В., младший научный сотрудник Института геотехнической механики имени Н. С. Полякова НАН Украины (Днепр).

Личности ученых-геологов и горняков Украины XIX – начала XX ст.: историография вопроса.

История развития знаний по геологии и горному делу в Украине связана с научной деятельностью известных профессоров Харьковского, Киевского, Новороссийского университетов, а также Екатери-

нославського вищого горного училища ХІХ – початку ХХ в. Вивчення історіографії проводилось по декільким напрямкам: життєвий шлях учених, науково-педагогічна і просвітительська діяльність, наукове насліддя, створення бібліографічного отраслевого ресурсу. Відзначається, що найменший відсоток публікацій приходить на дослідження внеску учених-геологів і горняків в розвиток бібліографічного інформаційного простору.

Перший період (дореволіційний) історіографії можна назвати періодом накоплення історических фактів і появою літератури справочного характеру. Для другого періоду (1918–1980-е рр.) характерно появлення регіональних робіт по історическому геологіческому дослідженню України, біобібліографій, горній мемуарістики, дослідження бібліографії по геології. Відзначені публікації, які мають історіографіческу і джерелознавческу цінність. Привертає увагу детальне дослідження М. П. Гуменюка про ролі бібліографії в роботах П. А. Тутковського. К шкоду, робіт на українськй мові в той час було небагато. В останній період (90-е рр. ХХ – початок ХХІ в.) велике значення для розвитку горно-геологіческої біографії мають науково-біографіческі роботи В. І. Онопрієнка, А. К. Шведько, а також монографіческе видання про геологів Одеського університету.

Дано аналіз біобібліографіческих вказувачів і справочників, які були створені НТБ НГУ (г. Днепр), НБ ОНУ ім. І. І. Мечнікова, ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Сделано акцент на поточному інформуванні в області геології і горного діла Днепропетровської ОУНБ, Одеської національної научної бібліотекою, Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки. Історіографіческий аналіз літератури показує, що сьогодні не існує наукового діла, присвяченого ученим-геологам і горнякам ХІХ – початку ХХ в.

Ключеві слова: історіографія, учени-геологи і горняки, Україна, науково-бібліографіческа діяльність.